

the statistics, creates a complete picture of the everyday life of a communist activists in Lutsk prison until liberation from its walls.

Key words: communism, prison, Lutsk, Volyn, Second Polish Republic.

Стаття надійшла до редколегії
05.11.2018 р.

УДК 94(477.8)«1939–1941»

Володимир Баран

Західна Україна в 1939–1941 рр.: огляд історіографії та архівних джерел*

У статті здійснено аналіз сучасної історіографії історії Західної України, приєднаної восени 1939 р. до складу СРСР, а також огляд основних архівних джерел, зокрема ключових фондів й окремих справ із зібрань центральних державних архівів України та Російської Федерації. У центрі уваги – становище українського й польського населення в умовах сталінської тоталітарної системи.

Ключові слова: Друга світова війна, Західна Україна, тоталітарна система, історіографія, джерела.

Постановка наукової проблеми та її значення. У статті проаналізовано стан історіографії та ступінь розробки архівних джерел, що стосуються історії Західної України початкового періоду Другої світової війни.

Мета статті – на основі аналізу історіографії зазначеної проблеми та огляду її джерел з'ясувати здобутки сучасної історичної науки й визначити перспективи подальших наукових розробок.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Історія Другої світової війни сповнена багатьох драматичних подій, які залишили глибокий слід у житті різних народів, у пам'яті кількох поколінь, а отже, викликає постійний і неослабний інтерес дослідників.

На рубежі 80–90-х років минулого століття, в умовах кризи й краху комуністичної системи, розпочався новий етап у вивченні цієї тематики, позбавлений політико-ідеологічного контролю з боку влади. Саме в цей час розгорнулося масштабне розсекречення архівних документів, яке значною мірою стимулювало розвиток та якісне оновлення історіографії.

На основі нових джерел у київському «Українському історичному журналі», московських журналах «История СССР», «Социологические исследования», «Новая и новейшая история» опубліковано цікаві статті Миколи Бугая [4–5, 7, 9], Віктора Земскова [21–22, 24], Валентини Парсаданової [36], які стосувались історії Західної України й Західної Білорусії 1939–1941 рр.

Звісно, особливий інтерес ця тематика викликала в польських учених. Пам'ять про трагічні події того періоду, про так званий четвертий поділ Польщі, долю польських військовополонених, Катинську розправу, політичні репресії та масові депортації – пам'ять про це продовжує тривожити, ранили й нинішнє покоління поляків. У 90-х роках опубліковано праці Альбіна Гловацького про становище поляків на східних землях Другої Речі Посполитої, Владзимежа Бонусяка про різні аспекти радянзації цих земель, Пйотра Жароня про польську людинність у СРСР у період Другої світової війни, Ришарда Тожецького про українське питання в період Другої світової війни [56], Владислава Філяра про поляків на Волині, Славомира Кальбарчика, Войцеха Матерського про радянські табори й польських військовополонених у Радянському Союзі та ін. Окремо зазначу: у 1997 р. опубліковано ґрунтовну комплексну працю Альбіна Гловацького про політику сталінського режиму щодо поляків у 1939–1941 рр. [12].

Тим часом в Україні процес оновлення історіографії, відходу від радянських ідеологічних шаблонів пов'язаний, насамперед, із розвідками Станіслава Кульчицького, Юрія Шаповала, Віктора Даниленка,

* Стаття написана за матеріалами доповіді, виголошеної автором на Міжнародній науковій конференції «Українсько-польські відносини в роки Другої світової війни: стан досліджень, дослідницькі перспективи» (Варшава, 5–6 липня 2018 р.).

© Баран В., 2019

Георгія Касьянова, Володимира Сергійчука. На початку 90-х років в Україні опубліковано важливі роботи про події 1939–1941 рр. (статті Вадима Ковалюка з проблем радянзації, монографії Івана Біласа про карально-репресивну систему [2], Ігоря Винниченка про депортації, заслання, вислання 1920–1980-х рр. [10], Богдана Яроша про тоталітаризм на західних землях України [65], Олександра Рубльова та Юрія Черченка про долю західноукраїнської інтелігенції [47]). У 90-х роках опублікували низку цікавих робіт Ігор Льюшин, Владислав Гриневиц, Анатолій Кентій; з'явилася монографія Миколи Литвина, Олександра Луцького й Кіма Науменка «1939. Західні землі України» [31].

Вагомим елементом дослідницької роботи є опрацювання нових джерел, передусім розсекречених архівних документів. Уже на початку 90-х років у колишньому Центральному партійному архіві у Москві (із 1991 р. він називається Російським центром зберігання і вивчення документів новітньої історії, російською мовою – РЦХИДНИ, у 1999 р. перейменований на Російський державний архів соціально-політичної історії, російською – РГАСПИ) відкрито чимало партійних і державних документів 30–40-х років ХХ ст., зокрема протоколи засідань Політбюро ЦК ВКП(б) – фонд 17, опис 3, дещо пізніше – протоколи засідань Політбюро ЦК ВКП(б), «Окрема папка» – фонд 17, опис 162, що помітно позначилося на тодішній історіографії, відчутно поживило наукові дослідження (ці документи, розсекречені спеціальною комісією, передавали з Архіву Президента Російської Федерації).

У колишньому Головному державному архіві СРСР, який став називатися Державним архівом Російської Федерації (російською мовою – ГА РФ), відкрито доступ до архівосховища спецфондів, зокрема до справ НКВС–МВС СРСР (фонд 9401), Тюремного відділу НКВС (фонд 9413), ГУЛАГу (Головного управління таборів) НКВС (фонд 9414), Головного управління міліції (фонд 9415), Головліту (органів цензури) СРСР (фонд 9425), Відділу спецпоселень НКВС (фонд 9479) тощо. На основі цих та інших документів, зокрема з Центрального архіву ФСБ Російської Федерації, у 1997 р. опубліковано працю групи російських учених під назвою «Репресії проти поляків і польських громадян» [41], у якій порушено проблеми політичних репресій і масових депортацій населення (Сергій Філіппов, Олег Горланов, Арсеній Рогинський, Олександр Гур'янов). Ця робота, без сумніву, стала віхою в сучасній історіографії проблеми. Додам: у 1994 р. Осередок «Карта» опублікував статтю Олександра Гур'янова «Чотири депортації 1940–1941» [17].

Згадаємо ще один московський архів. Восени 1992 р. відкрито колишній Поточний архів ЦК КПРС, який спочатку називався Центром зберігання сучасної документації (російською мовою – ЦХСД), а з 1999 р. став Російським державним архівом новітньої історії (російською – РГАНІ). Архів містить документи переважно післясталінського періоду, окремі фонди – документи з кінця 40-х років ХХ ст. Однак у ньому є особлива добірка – фонд 89, Колекція розсекречених документів. Фонд поділяється на 75 переліків (російською – «перечни»), по суті, це описи, та охоплює весь радянський період. Низка переліків містить документи 1939–1941 рр., у т. ч. 14, 48, 58, 69 – про польських військовополонених, «Катинську справу», виселення осадників і «лісників» та ін. Зрозуміло, що на початку 90-х років такі документи становили виняткову наукову цінність, однак сьогодні їх пізнавальний потенціал повністю вичерпаний.

До речі, саме у фонді 89 Російського державного архіву новітньої історії відкрито для дослідників лист Йосифа Сталіна першому секретарю Львівського обкому КП(б)У Леоніду Грищуку від 3 липня 1940 р., у якому йшлося про «перегини щодо польського населення». Сталін писав про те, що місцеві органи влади «не надають допомоги польським біженцям, обмежують польську мову, не приймають поляків на роботу, у зв'язку з чим поляки змушені видавати себе за українців і таке інше» [42, арк. 1]. Цей лист знаменував певні тактичні корективи в політиці сталінського режиму щодо польського населення на землях Східної Галичини та Західної Волині, приєднаних до Радянського Союзу й уключених до складу Української РСР.

У наступний період польська історіографія збагатилася низкою нових робіт, написаних на багатій і різноманітній джерельній основі: правові аспекти радянської агресії дослідив Анджей Кноровський [27]; військово-політичні події 1939 р. проаналізував Чеслав Гжеляк [16]; діяльність польського підпілля розкрили Єжи Венгерський, Рафал Внук, Анджей-Криштоф Кунерт, Гжегож Мазур, Томаш Штембош, Єнджей Тухольський, Владислав Філяр [66, 67, 29, 32, 54, 58, 59] та ін.; проблеми політичних репресій і депортацій населення порушили Гжегож Грицок, Войцех Матерський, Анджей Пачковський, Александр Сребраковський, Яніна Стобняк-Смогоржевська, Станіслав Цесельський [50, 48, 49, 55] й ін. автори. У 2009 р. Інститут національної пам'яті видав ґрунтовну колективну працю «Польща 1939–1945. Людські втрати і жертви репресій під двома окупаціями» [38], яку можна вважати підсумком багаторічних

досліджень із вказаної тематики. Зазначимо, що польські історики продовжують глибоке вивчення проблем, пов'язаних із Катинською трагедією¹.

Також відзначимо публікації, що стосуються духовного життя окресленого періоду: трагічні долі польських учених у роки радянської окупації висвітлено в працях Славомира Кальбарчика [26], важливі питання розвитку освіти, науки й культури – у роботах Мечислава Інглота, Адама Редзика, Ельжбети Трелі-Мазур, Едіти Чоп [25, 40, 57, 53], проблеми церковно-релігійних відносин – у публікаціях Марії Дембовської, Романа Дзвонковського, Леона Попека [18–20, 39] та ін. Можна констатувати, що цьому аспекту суспільного життя дослідники приділяли дещо менше уваги, ніж зазначеним раніше політичним проблемам, які в польській історіографії опрацьовано надзвичайно ретельно, дуже скрупульозно. Праць із питань економічного й соціального розвитку також відчутно менше, якщо порівнювати з кількістю робіт стосовно політичних проблем. Із-поміж публікацій цього напрямку хотілося б виділити книгу Гжегожа Грицока «Поляки у Львові 1939–1944. Щоденне життя» [62], що відтворює різні грані повсякденного буття мешканців Львова та написана на багатій джерельній базі.

Значний поштовх історичним студіям в Україні дало розсекречення фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України. У ньому зібрано унікальний документальний матеріал, який стосується різних сторін життя українського суспільства. Особливий інтерес становлять справи з фондів 9 – нормативно-розпорядчих документів, 13 – колекції друкованих видань, 16 – Секретаріату НКВС–НКДБ УРСР (секретне діловодство), 42 – оперативно-статистичної звітності. В архіві зібрано велику кількість слідчих справ, що відображають долі тисяч конкретних людей. Привертають увагу також документи Державного архіву Міністерства внутрішніх справ України, у тому числі фонди 13 – відділ таборів, 42 – колекція протоколів Особливих нарад і трійок, 45 – накази і розпорядження по відомству, 59 – колекція справ на спецпоселенців. Документи цього архіву ще недостатньо опрацьовані дослідниками, хоча містять надзвичайно багатий матеріал із політичної історії України 30–40-х років ХХ ст.

Упродовж 2000-х років українські вчені опублікували низку цікавих праць про події 1939–1941 рр.: історії війни – Петро Брицький, Михайло Коваль, Олександр Лисенко, Володимир Трофимович та ін., українське й польське підпілля – Володимир В'ятрович, Тарас Гривул, Ігор Ільюшин, Іван Патриляк, Микола Посівнич, Анатолій Русначенко, Володимир Сергійчук та ін., діяльність радянських органів безпеки – Олег Бажан, Дмитро Веденєєв, Тамара Вронська, Вадим Золотарьов, Сергій Кокін, Володимир Нікольський, Володимир Окіпнюк, Роман Подкур, Юрій Шаповал й ін. Окремих аспектів цієї тематики стосуються дослідження Олі Гнатюк, Владислава Гриневича, Ярослава Грицака, Леоніда Зашкільняка, Олега Калакури, Костянтина Кондратюка, Миколи Кучерепи, Миколи Литвина, Олександра Луцького, Володимира Макарчука, Степана Макарчука, Тамари Марусик, Олександра Потильчака, Юрія Сливки, Юрія Сороки та інших колег, які написані на великому фактичному матеріалі й відзначаються глибоким осмисленням порушених проблем².

На нашу думку, вагомим етапом у вивченні українсько-польських відносин у період Другої світової війни став міжнародний семінар істориків «Україна – Польща: важкі питання» (1996–2006 роки). За його підсумками опубліковано 11 томів матеріалів польською й 10 – українською мовами. Кожна зустріч на цьому семінарі стосувалась однієї з ключових проблем українсько-польських відносин і завершувалась окресленням спільних позицій та розходжень у поглядах українських і польських істориків. Я переконаний, що цей семінар сприяв певному зближенню позицій українських та польських учених з низки гострих, дискусійних проблем. Треба віддати належне нашим шановним колегам, які так довго й так терпляче працювали над організацією таких зустрічей – професорові Владиславу Філяру та вже, на жаль, покійному Пану Анджео Жупанському, із польського боку, професору Миколі Кучерепі – з українського. Принципи й підсумки проведення згаданого семінару заслуговують усілякого схвалення.

Нарешті, не можна оминати численні публікації російських і західних учених, які стосуються обговорюваної тематики. Серед російських істориків, які довгі роки займаються згаданими проблемами, відзначимо насамперед Миколу Бугая [3, 6, 8], Олександра Гогуну [13–15], Віктора Земскова [23], Володимира Кудрявцева та Олексія Трусова [28], Наталію Лебедєву [30], Михайла Мельтюхова [33–34], Олега Мозохіна [35], Павла Поляна [37], Олександра Чубар'яна [63], Інессу Яжборовську, Анатолія

¹ Див., зокрема, працю, видану Інститутом національної пам'яті: Zbrodnia Katyńska. W kręgu prawdy i kłamstwa, Warszawa, 2010.

² Історіографічний огляд і докладну бібліографію див.: Баран В. К., Токарський В. В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. Львів, 2014. С. 15–21, 399–436.

Яблокова, Валентину Парсаданову [64]. Їхні праці побудовані на ґрунтовній джерельній основі, зокрема на документах центральних державних архівів Російської Федерації й Центрального архіву ФСБ Росії. Низку важливих проблем з історії початкового періоду Другої світової війни, розвитку українського національно-визвольного руху порушують західні дослідники – Джон Армстронг [1], Тімоті Снайдер [51], Пітер Соломон [52], Шейла Фіцпатрик [60], Інгеборг Фляйшхауер [61] та ін., які, крім іншого, уписують регіональну тематику в широкий європейський, міжнародний контекст.

В окремих наукових працях і виступах на конференціях та семінарах досить докладно проаналізовано становище українського й польського населення Східної Галичини та Західної Волині в умовах радянзації, принципові засади політики й тактичні маневри сталінського режиму щодо цих народів у 1939–1941 рр. Зокрема, учені звертають увагу на докорінний злам суспільних відносин, на планомірне витіснення поляків з усіх сфер суспільного життя, заміну їх на ключових позиціях росіянами й українцями, насамперед тими, які прибували зі східних областей Української РСР, а також підкреслюють політичну недовіру радянської влади до місцевого українства, навіть до членів колишньої Комуністичної партії Західної України: за вересень 1939 – червень 1941 рр. у КП(б)У прийнято лише 47 членів КПЗУ [11, с. 320–321]. У багатьох громадсько-політичних колах того часу вважали, що події 1939 р. й утвердження сталінського режиму на західних землях України стали національною катастрофою не лише поляків, але й українців.

Говорячи про перспективи дослідження історії 1939–1941 рр., хотілося б звернути увагу лише на один аспект проблеми – необхідність пошуку нових документальних матеріалів, зокрема в архівах України та Російської Федерації. В Україні йдеться, передусім, про глибоке освоєння фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України й архівів обласних управлінь СБУ, а також фондів Державного архіву Міністерства внутрішніх справ України, про які вже зазначалося. У Російській Федерації зберігається значний масив документів, які розсекречені та доступні для дослідників, однак ще й досі належно не опрацьовані. Серед них можна назвати, наприклад, фонди Державного архіву Російської Федерації, які становлять значний інтерес під час вивчення радянської карально-репресивної системи: 8131 – Прокуратури СРСР, у тому числі описи 16, 17 і 18 – за 1939, 1940 і 1941 рр.; 9474 – Верховного суду СРСР, насамперед документи Військової колегії, Залізничної колегії, Судової колегії з кримінальних справ; 9492 – Народного комісаріату юстиції СРСР, у якому, зокрема, містяться окремі характерні документи про реорганізацію судочинства й діяльність адвокатських колегій у західних областях України в 1939–1941 рр.

У Російському державному архіві соціально-політичної історії більш докладного вивчення заслуговують, крім уже згаданих матеріалів Політбюро ЦК ВКП(б), також інші справи з фонду 17 – ЦК КПРС: Відділу керівних партійних органів (опис 21), серед яких – документи ЦК КП(б)У, місцевих партійних організацій України, зокрема й західних областей республіки; Управління агітації і пропаганди (опис 125), які відображають зусилля радянської влади з контролю за суспільною свідомістю, із забезпечення політико-ідеологічної цензури та здійснення так званого комуністичного виховання населення (тут, до слова, знаходимо відомості про скарги письменниці Ванди Василевської секретарю ЦК ВКП(б) Андрію Жданову щодо вирішення окремих питань культурного життя поляків у західних областях України); протоколи засідань Політбюро ЦК ВКП(б) – оригінали постанов і матеріали (опис 166), де, поміж іншим, наведено протоколи Комісії Політбюро із судових справ, у тому числі рішення щодо діяльності підпільних організацій у Західній Україні, подано списки засуджених учасників національного підпілля, серед них – і членів польського «Союзу збройної боротьби».

Чималий інтерес викликають документи персональних фондів, що наявні в Російському державному архіві соціально-політичної історії, у тому числі 558 – Йосифа Сталіна, 77 – Андрія Жданова, 81 – Лазаря Кагановича, 82 – В'ячеслава Молотова та інших керівних діячів ВКП(б). На нашу думку, особливу цінність становлять справи з фонду В'ячеслава Молотова, який тривалий час – із грудня 1930 р. по травень 1941 р. – був головою Ради Народних Комісарів СРСР, очолював радянський уряд. Тому в його канцелярію стікався великий документальний матеріал, який стосувався різних сторін життя радянського суспільства та який певною мірою відклався у фонді 82. Тут знаходимо багаті добірки матеріалів, які відображають керівництво В'ячеславом Молотовим не лише різними ділянками соціально-економічного життя Радянського Союзу, але й органами правопорядку та державної безпеки (зокрема, у справах фонду подаються доповідні записки керівників Прокуратури СРСР, Наркомату юстиції СРСР, Верховного суду СРСР й інші надзвичайно цікаві документи, пов'язані з функціонуванням згаданих органів, із розгортанням масових політичних репресій у країні).

Одним із важливих напрямів досліджень є вивчення соціально-економічних процесів, які відбувалися на Волині та в Галичині в 1939–1941 рр. Ці аспекти проблеми потребують ретельного опрацювання поряд з іншими джерелами документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, зокрема 2 – Кабінету Міністрів України, 27 – Міністерства сільського господарства УРСР, 30 – Міністерства фінансів України, 337 – Міністерства економіки України, 348 – Народного комісаріату, Міністерства соціального забезпечення УРСР, 423 – Міністерства торгівлі України, 582 – Державного комітету статистики України. Надзвичайно цінний статистичний та інший фактичний матеріал зберігається в Російському державному архіві економіки (російською мовою – РГАЭ), зокрема у фондах 1562 – Центрального статистичного управління при РНК СРСР, 2324 – Державного банку СРСР, 4372 – Держплану СРСР, а також у Державному архіві Російської Федерації, в тому числі у фонді 6757 – Економічної ради при РНК СРСР (Економічна рада існувала з листопада 1937 по березень 1941 р. як постійна комісія при РНК СРСР, її очолював глава уряду). Матеріали вказаних фондів дають можливість не лише проаналізувати конкретний стан соціально-економічного розвитку західних областей УРСР, але й порівняти його з іншими регіонами, розглянути на загальному республіканському й союзному фоні.

У ході такої пошукової роботи відкриваються важливі історичні факти. Так, у Російському державному архіві соціально-політичної історії в уже згаданому фонді 82 В'ячеслава Молотова автор цієї статті виявив документи, які стосуються обсягу фінансових ресурсів, вилучених сталінським режимом у 1939 р. в західних областях України та Білорусії. 25 січня 1940 р. заступник голови РНК СРСР, голова Правління Державного банку СРСР Микола Булганін надіслав записку в ЦК ВКП(б) Йосифу Сталіну й у РНК СРСР В'ячеславу Молотову та Анастасу Мікояну. У ній повідомлялося про перші підсумки грошової реформи, а також зазначалося, що станом на 21 січня 1940 р. з націоналізованих банків західних областей України й Білорусії в каси Державного банку СРСР прийнято польських злотих – 9 441 227 тис.; іноземної золотої монети (у перерахунку на радянську валюту) – 477 634 руб.; іноземної валюти в банкнотах, чеках і розмінній монеті – 693 457 руб. «Крім того, прийнято виробів із платини, золота і срібла 26 871 предметів і дорогоцінного каміння 424 шт. [штук]; зараз відбувається визначення проби та остаточна їх оцінка». У записці йшлося про те, що з наведеної суми польських злотих «переведено у центральне сховище Держбанку в Москві 9 420 831 тис. злотих» [46, арк. 80–82].

У цьому ж Російському державному архіві соціально-політичної історії у фонді 17 – ЦК КПРС, описі 166 – Протоколи засідань Політбюро ЦК ВКП(б) (Оригінали постанов і матеріали) міститься документ під назвою «Склад вкладників ощадкас за розміром вкладів». У ньому наведено статистику вкладників у західних областях України: усього 1 185 022 особи, загальна сума вкладів – 296 659 тис. злотих. Зокрема, вклади до 100 злотих мали 888 621 особа (75 %) на загальну суму 10 976 тис. злотих (3,7 %), а понад 100 і до 500 злотих – 150 473 особи (12,7 %) на загальну суму 21 656 тис. злотих (7,3 %). Натомість вклади понад 50 тис. і до 100 тис. злотих мали 120 осіб на загальну суму 5340 тис. злотих (1,8 %), а обсягом понад 100 тис. злотих – 76 осіб на загальну суму 30 852 тис. злотих (10,4 %)¹ [45, арк. 138]. Ця статистика певною мірою пояснює, чому в ході грошової реформи з рахунків приватних осіб дозволялося знімати лише незначну суму – не більше ніж 300 руб. [43, арк. 52; 44, арк. 6, 19–20], що дорівнювали 300 злотих: таким чином радянська влада дотримувалася принципового для себе так званого класового підходу в політиці, при якому проголошувався пріоритет «трудящих класів» і всіляко обмежувалися «нетрудові елементи» суспільства.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, за минулі три десятиліття в польській та українській історіографії проведено значну науково-дослідницьку роботу щодо вивчення суспільно-політичного, соціально-економічного й культурного, духовного життя поляків та українців на західних землях України в 1939–1941 рр., в умовах утвердження сталінського режиму, радянської тоталітарної системи. Значну роль у якісному оновленні історичної науки в Польщі та Україні відіграло масштабне розсекречення архівних документів, яке дало можливість значно глибше, докладніше висвітлити як загальні тенденції розвитку обох народів у період докорінної трансформації суспільства, так і окремі сюжети, певні епізоди історії того періоду, діяльність ключових постатей обох народів тощо. Попри вагомі здобутки істориків обох країн у вивченні зазначеної тематики, залишаються широкі можливості для продовження досліджень, у тому числі за рахунок ретельного освоєння вже відкритих, розсекречених архівних джерел – документів центральних і місцевих партійних, радянських органів, а також радянських органів державної безпеки та судочинства.

¹ Проміжних даних про вклади від 500 до 50 тис. злотих ми не наводимо.

Джерела та література

1. Армстронг Дж. Український націоналізм. Факты и исследования. Москва: Центрполиграф, 2008. 368 с.
2. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Київ: «Либідь»–«Військо України», 1994. Кн. 1. 432 с.; Кн. 2. 686 с.
3. Бугай М. «За повідомленням НКВС СРСР, були переселені...»: Про депортацію населення з України у 30–40-ві роки. Київ: Знання України, 1992. 47 с.
4. Бугай М. Ф. Депортації народів з України в 30–50-ті роки. *Український історичний журнал*. 1990. № 10. С. 20–26.
5. Бугай М. Ф. Депортації народів з України в 30–50-ті роки. *Український історичний журнал*. 1990. № 11. С. 32–38.
6. Бугай Н. Ф. Л. Берия – И. Сталину: «Согласно Вашему указанию...». Москва: АИРО-XX, 1995. 323 с.
7. Бугай Н. Ф. Погружены в эшелоны и отправлены к местам поселений. *История СССР*. 1991. № 1. С. 143–160.
8. Бугай Н. Ф. Народы Украины в «Особой папке Сталина». Москва: Наука, 2006. 271 с.
9. Бугай Н. Ф. 40–50-е годы: последствия депортации народов (свидетельствуют архивы НКВД–МВД СССР). *История СССР*. 1992. № 1. С. 122–143.
10. Винниченко І. І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. Київ: Рада, 1994. 124 с.
11. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. Київ: Наук. думка, 1989. 488 с.
12. Głowacki A. Sowietci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1997. 696 s. 13. Гогун А. Катынь: истоки катастрофы. *Посев*. 2000. № 6. С. 123–133.
13. Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. Санкт-Петербург: Нева, 2004. 416 с.
14. Гогун А. «Освободительные походы» 1939–1940 годов. *Посев*. 1999. № 9. С. 113–122.
15. Grzelak Cz. Kresy w czerwieni. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku. Warszawa, 2001.
16. Gurjanow A. Cztery deportacje 1940–41 [w:] Karta. 1994. Nr. 12. S. 114–136.
17. Dębowska M. Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945, Rzeszów 2008. 479 s.
18. Dębowska M., Popiek L. Duchowieństwo diecezji łuckiej: ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945. Lublin, 2010. 320 s.
19. Dzwonkowski R. Religia i Kościół w ZSRS oraz w krajach i na ziemiach okupowanych 1917–1991: kronica. Lublin, 2010. 612 s.
20. Земсков В. Н. ГУЛАГ (историко-социологический аспект). *Социологические исследования*. 1991. № 6. С. 10–27.
21. Земсков В. Н. Заключение, спецпоселенцы, ссыльнопоселенцы, ссыльные и высланные. Статистико-географический аспект. *История СССР*. 1991. № 5. С. 151–165.
22. Земсков В. Н. Спецпоселенцы в СССР, 1930–1960. Москва: Наука, 2005. 306 с.
23. Земсков В. Н. Спецпоселенцы (по документации НКВД–МВД СССР). *Социологические исследования*. 1990. № 11. С. 3–17.
24. Inglot M. Polska kultura literacka Lwowa lat 1939–1941. Ze Lwowa i o Lwowe. Antologia. Wrocław, 1995. 415 s.
25. Kalbarczyk S. Polscy pracownicy nauki – ofiary zbrodni sowieckich w latach II wojny światowej. Zamordowani, więzieni, deportowani. Warszawa, 2001. 295 s.
26. Knorowski A. Paragrafy niezgody. Agresja sowiecka na Polskę w 1939 r. w świetle ówczesnych norm międzynarodowego prawa wojennego. Warszawa, 2002. 358 s.
27. Кудрявцев В., Трусов А. Политическая юстиция в СССР. Москва, 2000. 365 с.
28. Kunert A. K. Powołanie Komendy Obszaru Nr 3 ZWZ we Lwowie i Komendy Okupacji Sowieckiej ZWZ w świetle dokjiumentacji Komendy Głównej ZWZ w Paryżu. *Europa NIEprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*. Warszawa; Londyn, 1999. S. 662–668.
29. Лебедева Н. С. Катынь: преступление против человечества. Москва, 1996. 362 с.
30. Литвин М. Р., Луцький О. І., Науменко К. Є. 1939. Західні землі України. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 151, [1] с.
31. Mazur G. Walka NKWD ze Związkiem Walki Zbrojnej na Kresach Południowo-Wschodnich w świetle dokumentów z polskich archiwów w Londynie. *Europa NIEprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*. Warszawa; Londyn, 1999. S. 669–678.
32. Мельтюхов М. И. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг. Москва: Вече, 2001. 464 с.
33. Мельтюхов М. И. Упущенный шанс Сталина: схватка за Европу, 1939–1941 гг.: (документы, факты, суждения). Москва: Вече, 2008. 538 с.

34. Мозохин О. Б. Право на репрессии: Внесудебные полномочия органов государственной безопасности (1918–1953). Жуковский; Москва: Кучково поле, 2006. 480 с.
35. Парсаданова В. С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939–1941 гг. *Новая и новейшая история*. 1989. № 2. С. 26–44.
36. Полян П. М. Не по своей воле...: История и география принудительных миграций в СССР. Москва: Изд-во «ОГИ-Мемориал», 2001. 328 с.
37. Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami, Warszawa, 2009. 353 s.
38. Popek L. Diecezji łucka. *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*. Katowice, 1992. S. 498.
39. Redzik A. Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939–1946. Lublin, 2006. 432 s.
40. Репрессии против поляков и польских граждан. *Исторические сборники «Мемориала»*. Москва: «Звенья», 1997. Вып. 1. 256 с.
41. Российский государственный архив новейшей истории. Ф. 89. Оп. 48. Д. 6.
42. Российский государственный архив социально-политической истории (далі – РГАСПИ). Ф. 17. Оп. 3. Д. 1014.
43. РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 3. Д. 1016.
44. РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 166. Д. 616.
45. РГАСПИ. Ф. 82. Оп. 2. Д. 779.
46. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. 20–50-ті роки ХХ ст. Київ: Наук. думка, 1994. 350 с.
47. Ciesielski S., Materski W., Paczkowski A. Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich. Warszawa, 2000. 31 s.
48. Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A. Masowe deportacje ludności w Związku Radziecki, Toruń. 2004. 508 s.
49. Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A. Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej. Wrocław, 1994. 231 s.
50. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним. Київ: Грані-Т, 2011. 448 с.
51. Соломон П. Советская юстиция при Сталине. Москва: РОССПЭН, 2008. 464 с.
52. Czop E. Obwód lwowski pod okupacją ZSRR w latach 1939–1941. Rzeszów, 2004. 276 s.
53. Szrembosz T. Rzeczpospolita podziemna. Społeczeństwo polskie a państwo podziemne 1939–1945. Warszawa, 2000. 408 s.
54. Stobniak-Smogorzewska J. Kresowe osadnictwo wojskowe 1920–1945. Warszawa, 2003. 419 s.
55. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa, 1993. 349 s.
56. Treła-Mazur E. Sowietyzacja oświaty w Małopolsce Wschodniej pod radziecką okupacją 1939–1941. Kielce, 1998. 294 s.
57. Tucholski J. Polskie podziemie antysowieckie w województwie wołyńskim w latach 1939–1941 w świetle materiałów NKWD. *Europa NIEprovincialna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*. Warszawa; Londyn, 1999. S. 679–688.
58. Filar W. Wołyń 1939–1944. Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie. Toruń, 2003. 467 s.
59. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 50-е годы: город. Москва, 2001. 332 с.
60. Фляйшхауэр И. Пакт: Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии, 1938–1939. Москва: Прогресс, 1991. 481 с.
61. Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. *Życie codzienne*. Warszawa, 2000. 430 s.
62. Чубарьян А. О. Канун трагедии: Сталин и международный кризис. Сентябрь 1939 – июнь 1941 года. Москва: Наука, 2008. 476 с.
63. Яжборовская И. С., Яблоков А. Ю., Парсаданова В. С. Катынский синдром в советско-польских и российско-польских отношениях. Москва: РОССПЭН, 2001. 495 с.
64. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30–50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект). Луцьк: Надстир'я, 1995. 171 с.
65. Węgiński J. Lwowska konspiracja narodowa i katolicka 1939–1947. Kraków, 1997.
66. Wnuk R. «Za pierwszego Sowietą». Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941). Warszawa, 2007. 463 s.

Баран Владимир. Западная Украина в 1939–1941 гг: обзор историографии и архивных источников. В статье анализируются современная историография истории Западной Украины 1939–1941 гг., а также основные архивные источники, в частности ключевые фонды и отдельные материалы из собраний центральных государственных архивов Украины и Российской Федерации. Особое внимание уделяется документам Отраслевого госу-

дарственного архива Службы безопасности Украины, в которых отражаются различные аспекты общественно-политической, социально-экономической и духовной жизни Западной Украины изучаемого периода, репрессивная деятельность органов НКВД. В центре внимания – положение украинского и польского населения в условиях сталинской тоталитарной системы.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Западная Украина, тоталитарная система, историография, источники.

Volodymyr Baran. Western Ukraine in 1939–1941: a Review of Historiography and Archival Sources. The article analysed the modern historiography of the history of Western Ukraine in 1939–1941 as well as the main archival sources, in particular, the principal funds and selected materials from the collections of the central state archives of Ukraine and the Russian Federation. Special attention was paid to the documents of the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine which reflect various aspects of the socio-political, socio-economic and spiritual life in Western Ukraine of the researched period and the repressive activity of the NKVD bodies. The focus is on the situation of the Ukrainian and Polish population in the conditions of the Stalin's totalitarian system.

Key words: World War II, Western Ukraine, totalitarian system, historiography, sources.

Стаття надійшла до редколегії
16.11.2018 р.

УДК 94(477)«085/1170»:271.2]:930(100=161.2)

Тимофій Зінкевич

Проблема християнізації Київської Русі у висвітленні української діаспорної історіографії

У статті проаналізовано основні праці дослідників української діаспори з історії релігії та церкви в Україні, а також стосовно історичних передумов та основних етапів християнізації Київської Русі. Висвітлено вплив християнства на суспільно-політичне, соціально-економічне та культурне життя давньоруського суспільства. Предметом особливої уваги стала проблема державно-церковних відносин в інтерпретації фахових істориків і церковно-релігійних діячів періоду 20–80-х рр. ХХ ст. З'ясовано особливості підходів різних авторів до вивчення цього питання, піддано критичному аналізу їхні погляди, оцінки та висновки.

Ключові слова: історіографія, українська діаспора, Київська Русь, християнізація, релігія, церква, державно-церковні відносини.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема християнізації Київської Русі, маючи багату та різноманітну історіографію, не втратила своєї актуальності й нині. З проголошенням Україною незалежності з'явилися наукові праці, у яких дослідники зробили спроби із сучасних наукових позицій розкрити передумови та перебіг християнізації Русі, з'ясувати роль християнської церкви в суспільно-політичному, соціально-економічному й культурному житті давньоруського суспільства. Однак часто поза увагою дослідників залишається потужний пласт української діаспорної історіографії 1920–1980-х рр. Фаховими істориками та релігійними діячами діаспори в цей період опубліковано десятки праць, які мають важливе науково-теоретичне та практичне значення. Вони можуть стати основою для визначення кола нових проблем і напрямів у дослідженні історії релігії та церкви, допомогти визначитися з методологічними орієнтирами в підходах до наукової інтерпретації ролі та місця християнства в Київській Русі й у сучасній Україні.

Мета публікації – проаналізувати внесок дослідників української діаспори у вивчення проблем, пов'язаних із запровадженням християнства в Київській Русі, з'ясувати їхні погляди на роль і місце церкви в Давньоруській державі.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Початок наукового вивчення історії християнської церкви в Київській Русі та її ролі в суспільно-політичному, соціально-економічному й культурному житті Давньоруської держави розпочався на межі ХVIII–ХІХ ст. Саме в цей період відбулось інституційне становлення української історичної науки: виникли наукові